

KÉTNEMŰSÉG ÉS TÖRTÉNELEM

*Utazás történelem előtti és történelmi korokban Günter Grass csodahalálával**

VARGA ZOLTÁN

Günter Grass regénye nem igazán regény, vagy talán nem is regény. Ugyanakkor nagyon regény, sőt talán a nagyregény jelzöt is megérdemli. Eppen mert minden szabálytalansága ellenére remek olvasmány. Ez pedig igencsak ritka tulajdonság, nem mindennapi kincsként is számba vehető. Nem könnyen összeszedhető egyéb erőnei mellett mintha újra rácáfolna Lukács Györgyre is, a nevével fémjelzett mimézis-esztétikára. Elkerülhetetlenül azt juttatva eszünkbe, ami napjainkban egyre nyilvánvalóbb lesz: századunk regényirodalma ma nem nevezhető egyértelműen realistának. Sokkal kevésbé a tizenkilencedik század nagyprózájánál. Legalábbis, ha a múlt század azon „regénykészletét” vesszük figyelembe, amelyet holmi fővonulatként a leginkább értékmérőnek szokás tartani — lehetséges persze, hogy valamilyen szemléletünket és értékrendünket visszamenőleg is befolyásoló realizmus-konceptió következtében. Mert ha a romantikusokra gondolunk, Chamisso-ra, E. T. A. Hoffmannra vagy akár Edgar Alan Poe-ra, Gogol egyes alkotásaira, azokra, amelyekben a részleteket megelevenítő mikrorealizmus az irreális történetben megmutatkozó „makroromantika” szolgálatában áll, úgy ez a realizmustúlsúly a múlt századra vonatkoztatva sem lesz minden vonatkozásban kikezdehetetlen.

Vagyis hát könnyen kiderülhet minden efféle kategorizálás képtelensége. Esetleg éppenséggel realizmusszemléletünk laposságig menő leegyszerűsítetttsége — abból eredően, hogy a realizmus fogalmát mindössze a való világ „másolásától”, a fantasztikum és a csoda jegyeinek hiányától tettük függővé. Viszont, ha nem ezt tesszük, ha a realizmus kategóriáját reménytelenül parttalanná növeljük (ugyan ki emlékszik már Roger Garaudyra?), úgy tűnik, a fogalom mindent és semmit sem jelent

* Günter Grass: *A Hal*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988

egyszerre. Úgyhogy a válaszvonal mégis inkább a „laposság” esetében látszik világosabbnak: ezért nem realista szándékunkban, Prousttal elentétben, Kafka és Joyce, s nem realista, mondjuk, Elias Canetti sem.

Vagy éppen García Márquez, akinek mesevilága, úgy tetszik, inspirálóan rokon Günter Grasséval is, aki — meglehet némileg Lukácsot búsítóan is — szintén nem nevezhető realistának.

Valóságközpontúnak viszont annál inkább. Mivel nála a regényanyagot, a mondanivalót egybefogó irreális komponens, a mesék világából kölcsönvett csoda fénye mindig a valóságra irányul, annak mélyébe világít, annak rejtett összefüggéseit és törvényszerűségeit hozza felszínre. Immár klasszikusnak számító remekműve, *A bádogdob* esetében a hároméves korától önelhatározásából gyerekek megmaradó, majd torz törpeként továbbélő Oskar Matzerath figurája és üvegtörő hangja révén, míg az 1977-ben megjelent és rendkívüli sikert arató *A Hal* esetében a népmeséből kölcsönvett csodahal mesészerű keretet biztosító szerepének köszönhetően. Nemcsak amiért így maga a mű is regénnyé duzzasztott mese, illetve mítoszromboló mítosz is lesz, hanem mert a regény örök életű és természetfeletti képességekkel felruházott halának köszönhetően a regényidő is, évezredekre kiterjedően, történelmi méretűvé növekedhetett. Ezért is mondható Grass alapötlete a maga nemében páratalannak — amiért vaskos könyvet eredményezően, de viszonylag kellően korlátozott terjedelem mellett tette lehetővé, a nem lineárisan kezelt idő megfelelő sűrítését is, egyúttal pedig minden irányban nyitott, esszészzerű életteret is kínált alkotója számára. Végző fokon egyfajta mitikus „ellentörténelem” megírásához nyújtva lehetőséget. Középpontjában az író szülővárosával, Danziggal, a mai Gdańskkal és *A bádogdob*ból már jól ismert tájegységgel, Kasubiával, sőt a Keleti-tenger egész térségével is, illetve az annak mondavilágából kibontakozó, de a ködös-mocsaras kezdetek után fokozatosan mind konkrétabbá váló, egészen napjainkig nyúló történelmével, olyképpen, hogy abból általános érvényű mondanivaló, vagy ha úgy akarjuk, „üzenet” is kibontakozzon. Nemegetszer jelenkorunk vagy legalábbis közelmúltunk aktualitásait is érintő, publicisztikai beütésektől, kommentár- vagy riportszerű eszközöktől sem visszariadva. Amiért is nem csupán három-émlőjű anyaismennők, újkőkori halászok és vadászok, kora középkori hittérítő püspökök és hódító lovagok, jogaikért küzdő céhmesterek, bujálkodó vagy vezeklő szerzetesek és apácák, reformáció kori prédikátorok és költők vonulnak el előttünk, hanem olyan időnként felbukkanó történelmi alakok is, mint Báthory István lengyel király, Nagy Frigyes vagy Napóleon, többnyire név szerint említve csak, de olykor közvetlenül megjelenítve, Marxon, Bismarckon és Bebelen át egészen Hitlerig és Sztálinig is. Sőt még Willi Brandt és Nixon vagy éppen Gomulka és Gierek nevével is találkozhatunk — az utóbbiakéval, a gdański hajógyári munkások 1970-beli sztrájkját vérbe folyató rendőrsor-

tűzzel összefüggésben. Mert: „Vajon ki milyen ideológiai ellentmondásban leli (marx—engelsi értelemben) dialektikus mulatságát, hogy egy kommunista országban az államhatalom tüzet nyitrat munkásokra, akik az imént még harmincezren énekelték a pártház előtt az Internacionálét, proletár tiltakozásul?”

*

De hát miről is szól a regény? Mi is valójában a regénybeli Hal, vagy talán kicsoda inkább?

Lehet egyfajta kísértő szellem, változások erjesztője, mondhatjuk akár a haladás démonának is. Mefisztóhoz vagy Luciferhez hasonlóan, egyfajta Sátánnak tehát, aki itt — ahelyett hogy, mint a Biblia Edenében, kígyó alakját ölténé —, ferdén kancsalító lepényhalként mutatkozik meg. Bár ez a párhuzam mégsem mondható mindenben helytálló: halunk ehhez valahogy túlságosan is jószándékú és segítőkész. Olyannyira, hogy amikor az általa megmutatott továbblépési lehetőségek okozta történelmi fejlemények rendre balul ütnek ki, távol áll tőle minden ujjongás, sőt túlságosan is kiábrándult és csalódott lesz ahhoz, semhogy az ördögképzet újabb változataként könyvelhetnénk el... Ámde ki ne ismerné a mesét a szegény halászból és nagyravágyó feleségéről? Függetlenül attól, hogy életéért cserébe a halász minden kívánságát teljesítő hatalat a mese magyarított változatából mint aranyhalat ismerhettük meg, nem pedig lepényhalként, úgy, ahogy a Grimm testvérek gyűjtötte német népmese eredetijében szerepel, ez utóbbiban hívják különben Ilsebillnek a telhetetlen halászfeleséget, ugyanúgy, mint az írői alteregónak tekinthető mesemondó „én” asszonyát is Grass regényében.

Neki, vagyis Ilsebillnek mesél a mesemondó regényhős, kilenc fejezetre osztva meséjét, végig az asszony terhességének kilenc hónapja alatt. Azaz inkább csak Ilsebillhez szól, nemegyszer választ nem kapóan vitakozva is, tehát gondolatban mindössze. E keretbe foglaltan mondva el, miképpen is fogta ki valamikor, még tunya és boldog mariarchátusban élő újkőkori balti őshalázként a maga lepényhalat, hogy ezután ez a nagylelkűen szabadon engedett Hal ismertesse meg hálából távoli civilizációk hírével és azok különböző termékeivel, nemutolsórsorban pedig az apaság titkával, ekképpen segítve elő —, a regénybeli tájon meglehetősen késéssel —, nemcsak a férfiuralmat, hanem elindítva a történelmet is a maga útján. Hogy a későbbiek során mindig más alakban, bár többnyire művészként vagy legalábbis alkotó embertípusként újjászülető elbeszélő, kívánságára a tengerből ismételtelen előtűnve, továbbra is ellásza látszatra lelkesítő, ám mindegyre visszafelé elszülő jótanácsokkal. Amiért nem csupán a „férfiszellemet” megtestesítő pártfoglaltját kényszeríti rá mindinkább, hogy feltegye magának a kérdést: érdemes volt-e egyáltalán kikecmeregni az őt jótékonyan körül-

ölelő anyatermészet ősmocsarából, hanem önmagát is, mivel maga is egyre inkább bajt hozónak érzi történelmet és civilizációt serkentő felvilágosító működését. Főleg miután egy emancipáltan horgászó hölgytársaság századunk hetvenes éveiben újra kifogja, s mint a férfiuralom és a „férfitörténelem” létrehozóját, valamint a női nem megrágalmazóját vonja felelősségre. Szabályosan megrendezett bírósági tárgyaláson, harcias dámákból összeválogatott „nőtörvényszék” előtt vonja kérdőre magát az általa költött meséért is: miért éppen az asszonyi nagyravágyást és telhetetlenséget hibáztatja a történelem balsikersorozataért, mármint a vérzivatarokért, éhínségekért és egyéb szenvedésekért, mi több, emberi fejlődésünk végpusztulással fenyegető zsákutcájáért. És hát valóban! Miért ne lehetne ugyanezért elsősorban felelős a férfiúi nagyravágyás, a hímneműekre mégiscsak fokozottabban jellemző agresszivitás? Annál is inkább, mivel a szegény halász mindig többet akaró, egészen az istenségig emelkedni kívánó felesége alakjában jól kitapinthatóan ott rejlik az áthárítás motívuma is, a történetekért másokat hibáztatásé. Akárcsak a Paradicsomból való kiűzetés bibliai meséjében, ahol tudvalevőleg szintén Éva a bűnös.

Úgyhogy miért ne lenne indokolt holmi történelmi igazságszolgáltatás — legalább egy regény erejéig — a női nemnek? Úgy, ahogyan azt Grass a maga regényében meg is teszi, természetesen a maga módján. Végső fokon a mítoszt jelentő féligazság, a szegény halászlól és feleségéről szóló mese másik felének kibontása segítségével. Úgy teremtve el-lenmítoszt, hogy az csupán látszólag dönti meg az eredeti mítosz érvényét, mivel az valójában csak a lerombolttal együtt tekinthető igaznak. Annyira nyilvánvalóan, hogy akkor is így éreznénk ezt, ha Grass regényének egy részletében nem esne szó arról is, hogy a meseforrás egy kis balti-tengeri szigeten élő öreg halászasszony eredetileg két változatban mondja el a mesét a mesegyűjtőknek: az egyikben Ilsebill, a nagyravágyó feleség az oka mindennek, a másikban viszont maga a halász a féktelenül nagyravágyó, míg a rosszat sejtőn aggódó, de hasztalanul féken tartani igyekező társ szerepe a feleségnek jut. Amikor megkérdik tőle, vajon a két mese közül melyik igaz, az öregasszony így felel: „Az egyik meg a másik együtt”, ám a férfiúi tekintély csorbulásától tartó mesegyűjtők végül is csak az első változatot veszik fel a Grimm testvérek *A fiú csodakürtje* című nevezetes gyűjteményébe.

Veszni hagyva a másodikat. Vagy inkább Grassra hagyományozva: hadd írja meg belőle, jó másfél évszázad múlva, a maga regényét.

*

Grass igazságszolgáltatása nem egyértelmű tehát, de számunkra valahogy mégis Illyés költeményét, a *Ditirambus a nőkhez* címűt idézi. Belőle is mindenekelőtt az alábbiakat:

*Messze a kövek és fémek
hatalomátvétele előtt.
A hajlíthatók és görbíthetők
a szívósan gyengédek
az ujjnyomásra válasz-puha
anyagok, ők a soha
vissza nem ütők
adtak halk jelet — kéz a kéznek —
velünk a föld!*

Idézni késztetve mindjárt a Grass kínálta ironikus felhangú összecsengést is: „Kellems kor volt, történelem híján. Kár, hogy valaki, természetesen férfiember, hirtelen elhatározta, hogy fémet olvaszt, és homokformába önti.” Hogy ezután „páraszban dühödt férfiak” miatt, „akik fallosztoronnyá, torpedóvá, úrrakétává álmódják a бүдős kucs-magombájukat”, ne legyen megállás többé. Aminek kapcsán itt most a „történelem híján”-ra érdemes figyelni mindenekelőtt. Amiért nyilvánvaló, hogy a „férfitörténelem” a történelem is egyben, nem képzelhető el holmi „női történelem” helyette. Legfeljebb mellette csak, „történelem alatti” történelemként, ilyenformán létezik is, szükségképpen visszahatva a „felül lévő” történelemre. Ha úgy tetszik, a „nemek harcának” okozójaként, egyikeknét a történelmet kitevő különféle harcoknak, ama sajátosságával együtt, hogy valamennyi közül a „visszacsatolás” görbéje itt a legrövidebb, mondhatni rögtön záruló, de szakadatlanul újrajkezdődő és önmagát állandóan megismétlő, mivel az ellenfelek itt a leginkább nélkülözhetetlenek egymás számára. Úgyhogy a legroszszabb egymásrautaltság miatt minden frontálisságra törekvő kísérlet elkerülhetetlenül önellentmondást hordoz magában: éppen, mert alighanem ez az egyetlen harc, ahol az „ellenség” megsemmisítése eleve szóba sem jöhet, legfeljebb leigázása. Ám ugyanígy a végleges feloldódás és konfliktusmentes harmónia sem, legjobb esetben is a kompromisszum csak, a *modus vivendi*, ez is történt mindig, s történik ma is, ennek különböző formáival találkozhatunk végig a történelemben. Ugyanezért rejti magában a leegyszerűsítő szembehelyezkedés a nevetségessé válás veszedelmét is. Tisztán az esztétikum síkján is: a Lüsizisztraté témája tragédiának el sem képzelhető, egyedül, ahogy megíratott: komédiának.

Amiért is a „mi lett volna, ha?” kérdése itt eleve abszurd. Grass sem teheti fel, mindössze a „férfitörténelem” heroikus mítoszát rombolhatja le, úgy teremtve meg helyette a maga új, alapvetően ironikus (nem komolyan vett, önmagát tehát nyomban le is romboló) mítoszát, hogy már kiindulópontul is mítoszt választ. A „férfielv” és a „női elv” klasszikus antagonizmusát, azt az ősidők óta belénk rögzült szemléletet, miszerint mindent, ami aktív, vagy éppen agresszív, férfiasnak, s mindent, ami passzív és engedékeny, nőiesnek tekintünk. Nemcsak az

így szembeállított emberi magatartásformákat és a belőlük adódó társadalmi szerepeket tartva természeti vagy természetfeletti erők által meghatározottaknak, hanem kivetítve ezt a személetet, a társadalmon, sőt az élővilágon túlra is, úgy, ahogyan ez az ősi természetvallások esetében történik. Lévéen ezekben az aktivitást hordozó vagy ilyenként értelmezett természeti jelenségek, az Ég, a Nap, a Tűz, a „férfielv” megtestesítői, ellentétben a Földdel (az anyafölddel vagy földanyával) és Vízzel, mert ennek megfelelően lesznek a fölöttük uralkodó istenségek is hím-, illetve nőneműekké, azzal, hogy e kategóriákon belül újabb megoszlásra bukkanhatunk, ismét csak az aktivitás és passzivitás elveihez igazodóra: Thétisz a tenger *istennője*, magáé a tengeré, annak hullámain viszont már Poszeidón, a tenger *istene*, kavarja fel viharaival. Ám ha már a vallásoknál tartunk, sajátos és szembetűnő a férfiistenek fokozatos tértnyerése is az istennők ellenében, s az egyistenhívő vallásoknál, mintegy e folyamat betetőzésekképpen, egyedül az „Atyaisten” marad csak — utolsó halhatatlanként. Nem kevésbé érdekes azonban, hogy a kétnemű istenségekben gazdag természetvallások, de még a hozzájuk nem sorolható „mesterséges” és eredetileg isten nélküli buddhizmus is, mint az „örök megújulás” vallásai, éppen ciklikusságukból adódóan valahogy egészüket tekintve is nőieseknek hatnak számunkra. Szemben a meghatározott cél irányába történő haladást feltételező, valamiféle megváltást, tehát az utópia valamilyen formáját is magukban hordozó „történelmi kinyilatkoztatás” vallásaival, a judaizmussal, a kereszténységgel és az iszlámmal. Sőt miért ne gondolhatnánk itt, mindenekelőtt a kereszténység vonatkozásában, akár világi folytatásukra is, kezdve a reneszánszon, s folytatva a felvilágosodáson, az annak jegyében megszületett forradalmakon és az utópista szocializmuson át egészen a marxizmusig. Vagy éppen mindarra, ami bennük jut kifejezésre, illetve rájuk épül. Mármost azokra a társadalmakra, illetőleg civilizációkra, amelyek ezeket az ideológiákat kitermelték magukból a maguk számára. Innen nézve ugyanis mindenképpen a legaktívabb, „leghaladóbb” civilizáció, a „keresztény európai” s még inkább jogutódja, a technikai civilizáció mutatkozik a leginkább „férfiasnak” is, egyben pedig, Grass megkérdőjelezését igazolóan, a leginkább félelmetesnek.

Minden látszólagos vagy valóságos, elférfiatlanító hatásától függetlenül is.

•

Legalábbis amíg a férfi—nő mítosz bűvkörén belül mozgunk, amíg benne maradunk. Ámde ki lehet-e minden vonatkozásban lépni belőle? Lehetséges-e rajta végképp kívül kerülni?

Elvégre egy mítosz épp azért mítosz, mert bizonyos igazságmagot mégis tartalmaz. Esetünkben alighanem az egész magasabbrendű élővilágra érvényeset. Figyelembe véve, hogy a kétneműséget joggal tekint-

hetjük a természet egyik legzseniálisabb „találmányának”, első lépcsőfokaként annak az evolúciós állomássorozatnak, amelynek minden újabb lépése mind jobban és jobban a hímneműség javára billenti el a mérleg nyelvét. Amde mindenképpen neki köszönhető a növény- és állatvilág kimeríthetetlen gazdagsága, nélküle bolygónk bioszférája legfeljebb bizonyos egysejtű szervezetek unalmas ismétlődését jelentené csak. Ugyanakkor a két nemre oszlás mindössze „elvben”, illetve a kezdet kezdetén jelent csak két egyenlő felet, mivel ez a megoszlás mint lehetőség az egyenlőtlené válás veszedelmét szinte létrejöttek pillanatától kezdve magában hordta: egyenlőség mindössze az átörökítő anyagban lehető fel, a bennük rejlő információk továbbadása tekintetében, annyiban, hogy a kétféle ivarsejt azonos számú génnel vesz részt az új egyed létrehozásában, így biztosítva a faj továbbélését. Azzal a különbséggel, hogy a hím csírasejt behatol a fehérjeburokkal (peteszikkel) körülvett nőnemű csírasejtbe, s ott egyesül annak magjával. Ebben különbözik csak a kettő egymástól, ezért beszélhetünk egyáltalán hím-, illetve nőneműségről. Alighanem „aktivitásról” az egyik, s „passzivitásról” a másik esetében, bármennyire úgy álljon is a helyzet, hogy a női csírasejt esetében, inkább csak egy rejtettebb kevésbé dinamikus aktivitást mondunk passzivitásnak. Csak hát, úgy tetszik, kezdetként ennyi is elegendő a bűnbeeséséhez. Még ha eleinte és még nagyon hosszú ideig nincs is ezzel különösebb „baj”, főleg amíg a megtermékenyítés a testen kívül (állatok esetében mindig vízben) történik: a legtöbb hal- vagy békafaj hímje és nősténye egyszerűen végigjártszik egyfajta párzási rituálét, kibocsátja a maga termékét, s aztán nemi szerepe meg is szűnik, hal- vagy békalegényeink és -lányaink egyszerűen visszavedlenek hallá, békává. Eltekintve attól, hogy a peteszikhez szükséges fehérjeanyag megtermelése, figyelembe véve a peték (ikrák) hatalmas mennyiségét, alighanem már ezen a fokon is külön megterhelést jelent a nőstény számára. Ám még inkább azzá lesz a szárazföldi szaporodás kérdését először sikerrel megoldó tojásrakás esetében: a petesejtet körülölelő szikanyag mennyisége itt már óriási, nem kevésbé a teljesítmény is; gondoljunk csak derék tyúkanyóink „minden napra egy tojás”-ára. És hát ahonnan elveszünk valamit, ott kevesebb marad, logikus hát, hogy itt már (kevés kivételtől eltekintve) végleg a hímek válnak termetesebbekké és erősebbekké is. Egy-egy több tíz tojástól „viselős” teknősa meg akár „terhes” is lehet, ahogyan meg terhétől megszabadul, az már félig-meddig szülés is. Valamennyire talán már fájdalmas is, még ha nem is annyira, mint az elevenszülők esetében, egészében véve azonban nyilvánvaló, hogy a „fájdalommal szülsz a te gyermekedet” bibliai átka nem egyedül az embert sújtja.

Közben azonban a nemi szerepek is bonyolultabbakká váltak, eltérően alakultak. Mivel a megtermékenyülés itt már a testen belül történik, a nősténynél kialakult a meglapulás helyzete, az önmegadása. Több

belső ellentmondást is magában hordozva, mint a tisztán „győzelemre” törő hímeknél. Vagyis a párzás itt sok vonatkozásban erőszak a hímek részéről, mondhatni agresszió, nem beszélve a még inkább agresszivitást követelő szerelmi párviadalokról, melyeknek a nőstények rendszerint passzív nézői csak, hogy utána különösebb berzenkedés nélkül elfogadják a győztest. Meg természetesen az ivadékgondozás első-sorban rájuk háruló terheit is, mégha nem is mindig egyoldalúan. Csak hát példászerű munkamegosztást és mintászerű párkapcsolatokat inkább csak a madaraknál találunk. Mellettük, úgy tetszik, egyebek miatt is érdemes elidőzni pár pillanatra. Éppen náluk bukkanhatunk rá egy sokban az emberi társadalom képét idéző jelenségre is: számos csoportosan fészkelő tengeri madárfajnál, amint azt az elvégzett mérések is igazolják, a kedvezőbb fészkelőhelyeket mindig a nagyobb testsúlyú, tehát erőteljesebb hímek verekszik ki a maguk, illetve tojóik számára, amelyeknél már hiába keresünk ugyanilyen megosztást, vagyis ezek az agressziót igénylő feladatot hímeikre hárítják át, nem tudni, miféle egyedi vonzóerőnek köszönhetően. Annál kevésbé, mivel a „szépség”, a mutatós külső, a pompázatos nászruha szintén a hímeket jellemzi inkább. Nemcsak a madaraknál, mondhatni az egész állatvilágban. Sőt hosszú időn át még az emberi társadalomban is inkább a férfiak a felcicomázottak, a harci díszben pompázók, a „szépek lenni” feladata fokozatosan hárul át csak a nőkre, mintegy a civilizáció részeként, úgy tetszik, a testi jegyek imponáló szerepének bizonyos háttérbe szorulásával összefüggésben. Valamennyire talán a lelki-szellemi tulajdonságok előtérbe kerülésével, ám még inkább a tulajdon s az annak minden egyéb formáját hordozni képes pénz szerepének növekedésével párhuzamosan... Na, de az ivadékgondozáshoz, illetve -tápláláshoz visszatérve: aligha kétséges, hogy az emlősök gyakorlata is egyike a már említett zseniális, de leigázó „húzás”-ok — azzal együtt, hogy anya és ivadék közt a lehető legszorosabb kapcsolatot teremti meg, s ezzel a későbbi társadalmi-kulturális anyaszerepet is jó előre meghatározza. Csak-hogy ez a megoldás mozgást korlátozó is, ha ugyan nem helyhez kötő, úgyhogy alighanem még az anyukat megszületésük után nyomban követni képes patások nőstényei mondhatók a leginkább szerencséseeknek. Ellenben a főemlősök kölykeit vinni kell, főleg miután közülük is a „legfőbb” elveszítette fogódzóként szolgáló szőrmeruháját, hiába születünk hát ma is görcsös fogásreflexszel, semmi sincs már, amiben megkapaszkodjunk. Ki cipelje hát azt a gyámoltalan porontyot, ha nem az, aki táplálja is. És hát jobb, ha a hím keze szabad, még jobb, ha fegyvert markolhat. Legalább addig forgatva sikerrel, amíg párja, karjában a magatehetetlen utóddal, elmenekülhet... Egyszóval a természet alighanem messze „Ádám előtt” igencsak „kidolgozta” már a két nem közötti magatartásbeli különbségeket, előkészítve majdani társadalmi szerepüket is. Ha úgy tetszik, megalapozva a férfiuralmat.

Hát Ádám után? ... Mindenesetre az elején bekövetkezik egy „disz-zonáns intermezzo”, ami némileg megzavarja a képet. Még ha a mariarchátus nem is egészen úgy, annyira általánosítható értelemben létezett is, ahogyan azt Bachofen idejében képzeltek. Mert aligha lehetett igazán hatalom, az annyira volt csak az, amennyire az anyaság kultusza a férfierőszakot képes volt féken tartani. Amiért az apaság fogalma ismeretlen még, amiért a nő így csodalénnyé, varázslónővé, termő és teremő istennővé lesz. Átmenetileg, ám nagyon hosszú időre: bármennyire is elcsodálkozhatunk afelett, milyen nehezen is jött rá az ember, hogy annak, amit mindig is gyakorolt, mégis csak köze van ehhez az egyedül nők művelte csodához. Ami lehetett a férfi számára akár stimuláló kihívás is, sok mindent megmagyarázó. Bármennyire elég is arra gondolni, hogy a két nem azonos értelmi képessége közül az működhetett hatásosabban, amelyik szabadabban és zavartalanabban tehetett ezt.

Nyilván sokkal korábban is már, mint ahogy — jóval a kövek, sőt részben már a fémek „hatalomátvétele” után — végre az apaság tükre is fény derült volna. Arra, ami mellesleg, mint szerep előbb is létezett már, ott lappangva az „alattvalóit” egyszerre védelmező és terrorizáló hordavezérben, hogy utóbb a mindenható családapa éppúgy továbbéljen, mint a törzsfőnökben, királyban, a legkülönbözőbb korok tirannusaiban, egészen a modern diktátorokig. Úgyhogy az élettani értelemben vett apaság mibenlétének felismerése mindenekelőtt a nő- és anyakultusz degradálásához kínált „ideológiát”, elsősorban a férfierőnek a teremtés képességének glóriáját hozva létre, az anyát inkább csak magot befogadó és kalászba szökkentő termőföldnek tekintve. Úgy parancsolva őrzőnek tulajdon testéből fakadt magzatai mellé, hogy azok most már az ő apai tulajdonát jelentsék. Egyúttal pedig megfosztva a tágabb közösség ügyeibe való beleszólás jogától, különböző kerülő utak, pótmegoldások keresésére is kényszerítően.

Felfedeztetve a nővel a szerelmet is. De a férfival hasonlóképpen. Mert amint azt Grassnál olvashatjuk: „A Hal aztán kifejtette azt az elméletét, amely szerint a szerelem a nőuralom megszüntetésének az eszköze, mert láncra vert érzelmeket fog elszabadítani. Annyit fog követelni, amennyire senki sem képes. Tartós elégtelenséget fog táplálni, soha ki nem elégíteni. Ki fogja találni a sóhajnyelvet: a megvilágosítva elhomályosító poézist. Sajátjának fogja vallani a lombhullást, a fátylazó ködöt, a gerendát őrlő szuvat, az olvadó havat és a mámoros rügyfakadást. Az elvesztett hatalom pótléka lesz a nők számára, mint szakadatlan mohósággyá torzult igény. Minden Ilsebill panasz dala lesz.”

•

Egyúttal nekik adományozva a konyha szigorúan körülhatárolt külön kis birodalmát. Günter Grass Halának kiindulópontját is egyben.

Ennek megfelelően jut a regényben nem kis szerep a gasztrológiának és a kulináris örömöknek is. Lapjain ugyanis a legkülönbözőbb korok inycsiklandó ételreceptjeinek egészsorát ismerhetjük meg, nem csupán táplálkozás- és élelmezéstörténeti ismereteinket gazdagítván, hanem ezzel összefüggően a „hasközpontúság” lesz a regény sokszor hedonisztikus hangvételének meghatározója is egyben. Látszólag egyfajta vaskos és életvidám erotikával párosultan — főleg a középkori vonatkozású részekben — rabelais-ian élethabzsolóvá válva, de egyúttal szorongást kelthően aggódóvá is. Emberi jövőnk nem éppen biztató távlatait mintegy a „mit fogunk enni?” kérdésen át közelítve meg, nem egy ponton keserű szájjal rontva el a képzeletbeli lakomák örömeit is. Nem utolsósorban a korunk Kalkuttáját megrázóan bemutató riportszerű be-
rétben, ahová az elbeszélő a várost Európa számára felfedező Vasco de Gama huszadik századi inkarnációjaként érkezék történelmi fordulópontot jelentő partraszállásának egykori színhelyét újra megtekinteni. És annak alapján, amit itt láthat, miért is ne írhatna „verset egy rakás szarról, amelyet elpottyantott az Isten, és elnevezte Kalkuttának. A nyüzsgésről, a bűzről, ahogy él, és egyre csak sokasodik”. Annál is inkább, mert egy Káli-templom udvarán: „Arrébb egy fa az anyáké, akik gyereket akarnak, sok gyereket, még egy gyereket, egyre több gyereket, minden évben gyereket. Az anyák kívánságköveket aggatnak a fára. A fa tele van aggatva kívánságkövel, minden kő egy gyerek, még egy gyerek.” Úgyhogy nem csupán a bélcatorna felső és „szép” vége, a táplálkozás örömei mellett beszédre, dalra és csókra is nyíló száj, a falatot aprító, de mosolyra is villanó fogszor, az ízlelőszemölcsait működtető nyelv, a nyelőgarat kap itt hangot, a középhésszel, a degeszre tömött vagy korgó gyomorral együtt, hanem a hátsó traktus is a maga bűzt, bomlást és enyészetet jelentő termékeivel. Alkotóelemeként e mozaikkockából összeálló, látszólag gáttalanul szertefutó, mégis mesterien megszerkesztett regénynek.

Amelyet, ha lényegét kívánjuk megmutatni, mindenekelőtt a nőemancipáció regényeként jellemezhetünk. Vagy akár a konyha rabságából” kivezető út regényeként. Amiért Grass történelem előtti és történelmi korokat idéző nőalakjai — hagyományos szerepkörükből adódóan — szakácsnőkként mutatkoznak meg. Azaz az „idők kezdetén” még a matriarchátus korának nemzetséget tápláló őanya-istennőiként, mint a háromemlőjű Aua, majd a népvándorláskori Wigga, sőt bizonyos mértékig még a kereszténység felvételének idején élő Mestvina is, aki azonban már varázslónőből degradálódik szakácsnővé, ezért is üti agyon súlyos vaskanalával ágyastársát, az őt megtérítő Szent Adalbert püspököt. Első megnyilvánulásaként annak a férfiuralom elleni lázadásnak, amely a rákövetkező korok különböző nőalakjainak eltérő magatartásában, mindig az adott történelmi kornak megfelelő „szabadságmegvalósításaiban” jut kifejezésre. A középkori gótika korát idéző Dorothea

von Montau fegyverkovácsné esetében a szakadatlan szüléskényszer elől menekülő, aszkézis ösztökelte szentté válásban éppúgy megnyilvánulva, mint a reformáció korát megtestesítő „kövér Gret”, azaz Margarete Rusch apácafőnöknői és kolostorszakácsnői működésében, nemcsak két törvénytelen leánygyermeket is eredményező, hanem főztjével két rajta élősködő férfipartner is jobblétre szenderítő életmódjában. Vagy a harmincéves háború korának művészeit és humanistáit istápoló, majd boszorkányként máglyán végző Agnes Kurbiella történetében. Amde a felsorolás folytatása előtt nem árt talán megjegyezni, hogy míg az eddigi nőalakok lázadó önmegvalósítási kísérletei jobbra a zsákutcát jelentik, vagy legalábbis öncélúak csak, ahogyan a történelem a Hal jótanácsainak és ajándékainak jóvoltából mindinkább előrehalad, de mindig visszájára is fordul, úgy lesz Grass szakácsnőinek lázadása egyre inkább előremutatóvá, gyakorlatilag értékesebbé, s válik társadalmi hatóerővé. Olykor a történelemben is beleszólva, mint a forradalmár szerelméért mindenre kész Sophie Rotzollról szóló részben, bármennyire történelemperszifláz legyen is véres komédiába torkolló kísérlete Napóleon danzigi helytartójának mérgező gombavacsorával való megölésére. Ám mégis inkább egyfajta csendes-szívósan életfenntartó erőt képviselve, úgy, ahogyan azt a Nagy Frigyes korabeli Amanda Woyke és feledhetetlen krumplilevese esetében tapasztalhatjuk. Hozzá kapcsolódva találkozhatunk különben magával az uralkodóval is, méghozzá két alkalommal: először a valóságos földi életben, amint a porosz állami krumpliföldéken folyó munkát ellenőrizve maga is elfogyaszt egy adagot a birtok cselédei számára készült krumplilevesből, másodszer a túlvilágon, ahol Amanda a királyt ólomkatonái mellől szólítja el, s fogja be krumplivetőmagot szállító taligája elé, így állítva magát az „öreg Fritzer” is az általa elképzelt „nagy-nagy mennyei világelelmező népkonyha” szolgálatába. Vagy a másik, a Bismarck korában működő és a sztrájkalap pénztárát is kezelő népkonyhaszakácsnő Lena Stubbe esetében, akinek „Proletár szakácskönyvéről” négy szemközt Bebel, a német szociáldemokrácia egykori nagy öregje, *A nő és a szocializmus* szerzője (!) is elismeréssel nyilatkozik, ám a kézirat kiadását szorgalmazni és előszót írni hozzá, tekintélyét féltve, mégsem hajlandó. És ami aligha mellékes, Lena Stubbe már mindenképpen okosabb és talpraesettebb, sőt olvasottabb is, sőt időnként italos fővel eldöngető, majd rendre bocsánatért esedező bumfordi horgonykovács férjénél, aki a maga ösztönös módján lelkes híve ugyan a munkásmozgalomnak, ám annak elméleti útvesztőiben képtelen eligazodni — nyilván ezért is lesz belőle az első világháború hősi halottja. Hogy özvegye végül is, immár ösöregen, mint egy náci gyűjtőtábor szakácsnője, egy bestiális kápó ültegei következtében fejjeze be földi pályafutását. Nem az elképzelt mennyországban tűnve el szemünk elől, mint a hozzá legközelebb álló Amanda Woyke, hanem a földi pokolban, de valahogy mégis megdicsőülten.

Mert valahogy éppen ők, ezek a közösséget jóllakató „népszakácsnők” hatnak a leginkább a hajdani, nemzetséget tápláló ósanya-istennők újbóli megtestesüléseinek, őket is formálja meg az író leginkább szeretettel, legalább annyi gyöngédséggel, mint amennyi pajzán jókedvvel kelti életre a „kövér Gret” robusztus figuráját. Ők is képviselik leginkább azt a „férfitörténelem” alatt meghúzódó, óvó és megtartó alapállást, amit — hatását tekintve — akár „női történelemként” is emlegethetünk.

Őket követően azonban ez az eddig emelkedő vonal egyszerre csak mintha megtörne. Mivel a szakácsnők sorának véget értével — nem éppen váratlanul, inkább nagyon is vártan színre lépnek az „Emenci Mancik”. A hagyományos nőszerepeket eleve elutasítók, az egyenjogúságukat patikamérleglen grammozók, a mindenáron férfiszerepre törők és férfiutánzó. Bő teret kínálva az írói iróniának. Ebből adódóan is lesz Günter Grass regénye nem csupán egyfajta igazságszolgáltatás a női nemnek, hanem egyúttal a mítoszában lerombolt „férfitörténelem” elszíratása is. Am annak megkérdőjelezése is mindjárt, amit a történelem netalán bekövetkező „elnőiesedése” mint lehetőség és megoldás kínál számunkra. Bármennyire úgy álljon is a helyzet, hogy „a történelem nőivé kíván válni”.

Mert a regény jelen idejének nőalakjai, mármint a Halat férfipártiságáért és a női nem megrágalmazásáért perbe fogó feminista „nőtörvényészek” (másképpen „nőiszék”) tagjai már kevésbé hordozói azoknak az erényeknek, amelyek a történelmi múltból felbukkanó szakácsnőket jellemzik. Legkevésbé úgy, mint az egykor éltek újbóli megtestesülései, ahogyan azok rossz utánzataiként, sőt karikatúráiként megmutatkoznak — egyúttal az elbeszélő volt szerelmeiként vagy alkalmi partnernőiként is, valahogy azt sugallva ezáltal, hogy Grass történelmet újraélő és -értékelő elbeszélője voltaképpen belőlük alkotja meg régmúltat idéző nőalakjait, beléjük vetítve hiányérzetét is egyúttal: azokat a tulajdonságokat teljesítve ki bennük képzeletében, amelyeket jelenkori valóságos mivoltukban hasztalanul keres, vagy csupán csökevényes és fogyatékossgá torzult formában találhat meg. Nem utolsósorban kiegyensúlyozatlanságban, féligazságokra épülő, „hisztis” vádakban törve felszínre, úgy, mint az ügyész nő szerepét betöltő Sieglinde Huntschánál, aki bármennyire joggal tekinti is „férfiúi főbűnnek” az erőszakosságot, mégis lényegre tapintó reagálást vált ki az elbeszélőből: „Nem, nem, Sigg. Az nem fér bele. Nem mázolólok én be neked. Azt te csak szeretnéd. Hogy aztán jobb legyen az ágyban. És nyomhasd a »tipikus férfi«-szöveget.” Amely vonások aztán másoknál a mindenáron való férfivá válás, vagy a férfiúi közreműködés nélküli gyermekszülés képtelen óhajában jutnak kifejezésre. Vagy éppen lesbikus örömök keresésében, férfiúi privilégiumnak számító testtartásban bizonyos természetes szükségletek elvégzésekor, megfelelő póteszköz segítségével. Azon a szí-

gorúan férfiak számára megrendezett „apák napi” táborozáson, ahol a szóban forgó csoport néhány tagja nemkívánatos vendégként jelenik meg, és ahol annak egyik, leginkább nőnek megmaradó tagjáról, a szerencsétlen Sibylle Miehlauról kiderül, hogy társnői ugyanolyan élösködő módon használják ki, mintha csakugyan hímneműek lennének. Mielőtt fizikai értelemben is áldozatul esne egy most már valóságos hímneműekből álló huligánbanda támadásának. Ezzel a véresen groteszk véggel is ugyanúgy a nemek közti viszony holtpontra jutását fejezve ki, mint az 1970-beli gdánski sortűz áldozatául esett lengyel Maria és az elbeszélő szigorúan „lényegre szorítkozó”, tengerparti szerelmi együttlétével. Amely jelenetet követően a per véget értével újból „szabadlábba helyezett” s a férfinemből szintén kiábrándult Hal már a lány hívására bukkan fel a hullámok közül, hogy ettől kezdve őt, a „női felet” segítse tanácsaival a történelem folytatásához.

Kétségtelenül igazságot szolgáltatva, de félt, hogy mégsem igazán reményeket támasztva. Annál kevésbé, mivel az eddigi Maria, ahogy a távolodó elbeszélő után fut, egyszerre csak Ilsebill, a feleség alakját ölti magára. Azért az Ilsebillét, akihez a Hal történetét elbeszélő első személy meséje szólna, ha az asszony egyáltalán odafigyelne. Csakhogy nem figyel, sőt a regény végén egyszerűen elfut férje mellett, hagyva, hogy most már az szaladjon utána. Egyúttal ki a regényből is, rábízva a folytatást és a tanulságok levonását képzeletünkre.

•

Nosza hát! Induljunk ki talán a „nőiszék” elé állított Hal utolsó szó jogán elmondott beszédének néhány sorából: „És még ahol sikerült is asszonynak politikai hatalmat szereznie, mind — Madame Pompadourtól, Golda Meirig és Indira Gandhiig — csak a férfiszex szerinti történelemfelfogás logikai kánpadjára feszülten politizált...” Alighanem azért — merül fel mindjárt —, mert a logikának nincs neve, a logika mindenekelőtt emberi, bármennyire lehet embertelen is. Sőt ha rajtunk, embereken kívül létezne más „észlény” is, attól tartok, annak gondolkodása is ugyanazon törvényekhez lenne kénytelen igazodni. Még ha szokás is „férfi” és „női” logikát emlegetni, s bármennyire férfiszexű legyen is a másik nemet logikátlansággal vádolni, nagyképűsködve logikából megleckéztetni. Úgy tetszik, azzal összefüggésben, hogy a leg-racionálisabb logikával felépített gondolatmenet kezdetén is ott lapul egy kiindulópont, egy „prelogikus premissza”, amit már nem vizsgálunk, mivel eleve megingathatatlanak, evidenciának tekintjük, alapvető értékeknek véljük. Bármennyire nem léteznek is hát külön férfi és női logika, annál inkább különbség lehet a férfi és női értékrend között. Na és az utóbbira épülő gondolkodás főleg olyankor tetszik a „férfiagy” számára logikátlannak, ha ez a bizonyos értékrend nem is igazán tudatos,

s így védelmezőjük legfeljebb holmi idegesítő „csak”-okkal képes azt megfogalmazni és védelmezni. És hát az életkor szerinti vagy szocialista kiskorúakkal, vagy ha úgy tetszik, elnyomottakkal, e téren különben is gyakran van baj, éppen mert bármilyen értékrendre épülő cél motiváljon is valakit, magatartása mindig aszerint látszik logikusnak, mennyire képes azt meg is értetni. „Férfiasan” logikus érveléssel, függetlenül attól, hogy az ehhez szükséges „készülék” férfi vagy női koponyában foglal-e helyet, s hogy az alapérték, az a bizonyos „prelogikus premissza”, holmi férfias vagy nőies értékrendbe sorolható-e, illetve minősíthető-e egyáltalán ilyennek vagy olyanak. Ha egyszer a történelem játékszabályait — legalábbis látszólag — a „férfias” értékek és magatartásformák határozzák meg, ezért a „történelemcsináló” szerepbe kerülő nő, még ha netalán „női praktikával” él is, mindenképpen hozzájuk kénytelen idomulni. Azt viszont már kérdezni sem érdemes, vajon melyik koponya birtokosaként több az esély történelemalakító szerephez jutni.

Akkor sem, ha a ma még egyértelműnek mondható, nem bizonyos, hogy holnap is így lesz.

Csak hát a távlatok reményteljességét vagy kilátástalanságát nem feltétlenül az államférfiúi vagy „államnői” döntésektől függő „nagy-történelem” határozza meg. Hanem legalább ennyire a „kistörténelem”, a látszólag láthatatlan hétköznapioké. Ami a „nagy-történelem” játékszabályait is kialakítja, az értékrendeket, az „irracionális premisszákat” is létrehozza. Ebben pedig nem csupán a „szegény halászoknak” van szerepük, hanem ugyanígy az „Ilsebilléknek”.

Volt is mindig. Akár „szakácsnőként”, akár pedig a szakácsnői szerep nem vállalásában, az attól való menekülésben megnyilvánulva, Grassnál is lényeglátóan tetten érten. „A te mosogatásod meg az én mosogatásom csak nem lesz a mi mosogatásunk, nem akar az lenni” — hangzik fel ugyanis az elbeszélő fanyar-keserű panaszszava, annak jelzéseként, hogy a nőemancipáció fonákjára fordulását nemcsak a nőszék harcos feministáinak magatartása mutatja meg, hanem a feleségé, Ilsebillé is, sokat akaró, de földhözragadtan kisszerű igényeivel, legyen szó akár zajtalan mosogatógépről, akár nyaralásról a Kis-Antillákon. Aminek kapcsán akár úgy is sóhajthatunk, hogy hát lám, minden emancipálódással az a baj, hogy amint az egyik fél dominálása megszűnik, nyomban megszűnik a harmónia is. Jobban mondva annak látszata inkább. Valójában az a „kényszerharmónia”, aminek megbomlásával a szerepmegosztáson alapuló funkcionális egység kerül veszélybe, az a történelem szentesítette bejáródottság, amit — bármilyen részről legyen is szó az életnek — mindig olyasmi biztosít, ami egyben igazságtalanságként is megélhető. Kizsákmányoltságként is, elnyomatásként. Sajnos, de mit tehetünk, fűzhetjük hozzá mindjárt kifordított tenyérrel, ha úgy tetszik, képmutató férfiassággal, Grass „emancipációtörté-

neti" láttelestől kiindulva is. Éppen ezért — mivel szerzőnk, miközben a múlt elnyomott, de heroikus szívóssággal küzdő, lázadó, ám mégis odaadóan önfeláldozó asszonyainak állít emléket, viszont a másik (második?) nem mai „öntudatra ébredt" példányaiban holmi maguk körül szájalmas-nevetségesen csapkodó és nehezen elviselhető teremteseket lát csak — férfiúi sóhajtozásunkat olyképpen is továbbfolytathatjuk, hogy hát hiába, ilyenek vagyunk, annyira a magunk privilegizált helyzetének magaslatáról letekintve vagyunk képesek csak elfogadni, szeretni és tisztelni, sőt saját lovagiasságunkat ünnepelve, alkalmanként még védelmet és segítséget nyújtani is, hogy amint fölényünk e talapzata eltűnik a lábunk alól, a nőiség minden varázsa, ideértve az anyaság dicsfényét is, nyomban holmi optikai csalódásnak tűnik számunkra. Rögtön, amint nem fölülről tekinthetünk rá. Ha meggondoljuk csakugyan, ezért is kell rá odafigyelni. És hát miért ne mosogathatna a férfi is, egyre többen meg is teszük már, hála istennek. Csak hát Grass a „mi mosogatásunkról" ejt szót, arról a közös nevezőről, ami a férfi „mosogatókészsége" ellenére sem akar összejönni. Ezt jelzik az elbeszélő és Ilsebill egyelőre alig észrevehetően bomlani kezdő házasságának lassan, de biztosan felhamozódó tünetei is, amelyek miatt aztán Ilsebill terheisége sem mondható idillikusan örömteli várakozásnak. Úgy tetszik. mégiscsak a férfi és női értékrend biológiailag, etológiailag, őstörténetileg és történelmileg egyaránt meghatározott, alapvetően eltérő életorientációja következtében. Amiért másra „termettek".

Na de ide jutva vagy netán süllyedve, miért ne idézhetném akár Nietzsche-t is? „Harcra termett a férfi, szülésre a nő" — azzal folytatva, hogy ennél bőszítőbben igaz közhelyet filozófusnál ritkán olvashatunk. S azzal is, hogy attól mentsem meg minket a Magasságos, hogy a két nem továbbra is mindenekelőtt azt tegye, amire termett, ettől vált a történelem véressé, ettől lett „férfitörténelem" belőle. Persze a nietzschei közhely, mint minden aforisztikusan kifejezett igazság, túlságosan tömören igaz. Olyképpen, hogy sok mindent magában foglal.

Ami a „harcra termettséget" illeti, mindenekelőtt akkor, ha fokozott agresszivitást, illetve sok mindenben megnyilvánló és eltérő célokra törvő aktivitást értünk alatta. „Transzcendenciát" is, hogy Sartre és Simone de Beauvoir szóhasználatából is kölcsönvegyünk valamit: egyfajta célirányultságot, valamit, amiért élni érdemes, túl a betevő falat megszerzésén és utódaink felnevelésén. Szemben a nőinek mondott „immanenciával" az otthon, család, gyermek önmagába visszatérő, bűvös körével. De szemben akár a szerelemmel is. Mindazzal tehát aminek szemében ez a „transzcendencia" mindig is szálkát jelent. Némileg joggal is, mivel — Grass ítélkező nőfiguráinak szemével nézve legalábbis — éppen ez tehető felelőssé a történelemért. Mivel „minden időben férfiak voltak, akik hideg áhítattal, hittel megverve, mindenkor igaz ügyeket szolgálva, végcélra függesztett merev tekintettel, arkangyalok módjára és

irtóztató tévedhetetlenséggel antedatálták emberek halálát, dölyfösen, hívón, felejtve asszonyt és gyereket, de szenvedélyesen dédelgetve mindenkor instrumentumokat, mintha az ölés a nemi élet folytatása volna, más eszközökkel". Vagyis igen, így igaz. Ám vajon a hímneműség torzító lencséjén át nézve tűnne igaznak csak, hogy az embernek szüksége lehet más ilyen-olyan-amolyan közösségi kategóriákkal is azonosulni? „Család felettiekkel” — egészen a mélyen tisztelt emberiségig. Vagy megismerni a „mindenséget”, egyszerűen a megismerés kedvéért. Függetlenül attól, mit nyerünk vele, áldozhatunk-e belőle valamit a család oltárán... Nem mintha az „elférfiatlanodás”, főleg a „harcosnak” mint a férfiasság őstípusának háttérbe szorulása káros lenne, vagy nem lehetne akár üdvözlendő is. Mellőzve a kérdést, miképpen is csapolhatnánk le az agresszivitás hajtotta aktivitás belső kényszerét, s hogy az első pillantásra egyedül üdvöztetőnek tetsző „intellektualizálás”, az agresszivitás szellemi síkra terelése, a képességek eltérősége miatt ugyanúgy nem jelentheti az egyetemes érvényű megoldást, mint a kreatív képességeket követelő feladatok hiánya miatt. Nem szólva arról, hogy ez az agyvelő általi mennybemenetel más szempontból ritkán felel meg a „szülésre termett” immanencia fészekkereső elvárásának: a mindent agyával megragadó személyiség, még ha átmenetileg „mélyen” érez is, hamar meg-, sőt kiismer, és továbblép. Mivel csak keveseket fog kiemeríthetetlennek is érezni. Még ha művészként lehet is ilyen igénye, de ha tudományos kutató, technikus, politikus, menedzser... hát legfeljebb saját „mélységének” csapdájába esik bele, anélkül, hogy rá igazán szüksége lenne. Szüksége inkább biztonságos háttérre lehet csak, ámbar felüdítő változatosságra gyakran semmivel sem kevésbé. Ám ha a „transzcendencia” — most már nem a mindenáron teremteni akaró „agyember” esetében — valami ártatlan hobbi formáját ölti, numizmatikusként vagy akvaristaként törve felszínre, az „immanencia” számára sokszor így is ellenszenv tárgya. Féltekenységé is nemegyszer, mint ami fontosabb „nálam” vagy „nálunk”, szerencsés esetben is jóindulatú lenézéssel kezelt, amiért „jobb, mint ha kocsmába járna”. Rosszabbul jár a gyakran gyűlölt sportrajongás, nem feltétlenül azért, mert durva erőszakkiélésre is alkalmat nyújthat, hanem mert Ilsebill azt szeretné, ha párja „komoly dolgokkal” foglalkozna, méghozzá minél inkább hordozója ennek az „immanenciának”, annál inkább. Mert a mai Ilsebillek mintha nem ezt az immanenciát levetkőzve lázadnának, hanem azzal együtt. Unva a konyhát, az otthont, de ragaszkodva is hozzájuk, a felettük gyakorolt uralomhoz, ma már nem annyira a férfitársat igyekezve benne megtartani, hanem vele kívánva repülni, a fészekkel együtt. Kirepüléskor is szerelem- és házasságközpontúan, a védettség burkába beleágyazva, végső fokon mindent az utódnevelés belső parancsának alárendelve. Érthetően, de érthető ellenállást is kiváltva, mivel az apaszerepnek nincs meg ugyanaz

az „öszönbázisa”, mint az anyaságnak, vagy ha mégis megvan, hát az alighanem éppen a dominanciára törekvésben kifejezésre jutó agresszivitás. Vagyis Ilsebill szabad akar lenni, de valahogy a szabad költözködés jogáért küzdő jobbágy módjára, nem a jobbágytságot kívánva eltörölni, hanem csak földesurát szabadon megválasztani. Fajfenntartási szempontból érthetően, de... hát nem bosszantó ez? Még inkább, ha ellenállásba ütközve duzzog, nyafog, vagy éppen pánik fogja el. Az a bizonyos hím indulatokat is gyakran kiváltó reakció, melynek eredetét fajunk múltjának egyes bűvái a majomhordára vezetik vissza: arra, hogy a majom-Ilsebill, legfőbb ellenségével, a leopárrdal, többnyire akkor került szembe csak, ha a ragadozónak sikerült észrevétlenül átlopakodnia a figyelő-figyelmeztető hímek védőgyűrűjén, az utolsó pillanatban, amikor már csak a fejvesztett menekülés segíthetett. Csak hát a civilizáció veszélyhelyzetei ritkán háríthatók el ilyenféle „mozgásviharral”, sajnos, a behódolás reflexeivel inkább. Ezért is vesznek célba bennünket gyakran anyáinkon, feleségeinken, szeretőinken, nővéreinken, lányainkon keresztül bizonyos „férfiasan sötét” hatalmak. Mert Ilsebillék sokszor mintha épp ezt nem értenék: a *navigare necesse est*-et, hogy a *fiat justitiá*-ról ne is szóljunk... Vagy inkább az lenne a baj, Ilsebill, hogy mi túlságosan is ezt értettük csak, annyira, hogy még alig értve is takaróként használtuk?... Meglehet, ám ha így van, kérdés, érdemes volt-e egyáltalán kikászolódnunk a Baltikum vagy más égtáj anyaölemeleg ősmocsarából. Vagy akár a fáról leszállnunk.

Mert valahogy mintha itt rejlenének a gyökerei ennek a „karinthys” egymást akaró mást akarásnak. Annak az „emancipációs interferenciának”, amelynek legfőbb hordozói nem az immanenciából valóban kinövő felnőtté emancipálódik és nem is a feminista szélsőségesek, a szükségképpen taccsra kerülők. Hanem akik a hagyományos nő- és anyaszerepet emancipálnák, tőlük telhetően a férfiszerepet is igyekezve annak „ciklikusan” továbbtenyésző alapálláshoz idomítani. Ezért is lesz ideális férj, akinek „mindene a családja”. Nem biztos, hogy a *férfi* is egyben. Mert az távideálként lehet filmszínész vagy popénekes, ám anyagi valóságában lehet, holmi kivesző állatfajta még fellelhető példányaként (nem feltétlenül intellektuális partnert kereső észlelyhímek szemében mindig megbocsáthatatlanul) a „bunkó”, a primitív kemény legény is. Reménytelen háziassítási kísérletek tárgyaként vagy kiegészítő szerepben csupán... Ámde akárhogy legyen is, tagadhatatlanul azokról a vészjelző „előítéletekről” van itt szó, amelyek nyilván a „nőgyűlölő” gondolkodókban, a Strindbergekben és Otto Weiningerekben is ott munkáltak. Azokban, akik zsenihez illő egyoldalúsággal lettek a „neomatriarchátus” napjainkban egyre fenyegetőbb tünetszoportjának első észrevevői. Aminek vajmi kevés köze van az Indira Gandhi-típusúan gondviselő anyacsászárnők vagy aMargaret Thatcher-féle szigorú állami házvezetőnők működéséhez. Annál inkább ahhoz az infantilizmus-

hoz, ami legfeljebb az ifjúság hamvasságával párosulva tűnhet elbűvölő nőiességek. De sokszor még így sem. Mert főleg bizonyos amerikai regények és filmek elkényeztetett-követelőző és nyávogósan „szexis” lányalakjai semmivel sem kevésbé visszariasztók ugyane típus anyává érett változatánál: a szerepét agresszív kتلóssöntudattal játszóánál, a kötelességekről kioktatónál, a gombnyomásra szívrohamot produkálónál. Annál a környezete felett érzelmi zsarolással uralkodó feleségnél és családanyánál, aki valahogy nagyon érthetővé képes tenni bizonyos váratlan férji eltűnéseket, vagy éppen a feltámadó férfibrutalitást olyanoknál is, akik erre nem hajlamosak. Nem szólva arról, hogy ez a féltő-óvó zsarnokoskodás távoli és elkorcsosult rokona csak annak a családot tápláló és közösségfenntartó szívósságnak, ami Grass szakácsnőiben oly szépen munkál, ezért is nem válhat belőle további fennmaradásunkhoz reményt nyújtó fenntartóerő. Nem, mert miközben mindent az immanenciának rendel alá, harcba is küld. Korunk kincs-vadászainak szerepére kényszerítve, megint csak a történelemért kárhoz-tatott agresszivitást újrateremtve.

De hát miért lenne mindez másképpen? . . . Ezért lesz a szegény halászlóról és feleségéről szóló mese mindkét változata egyformán igaz.